

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота

(освітній ступінь – «бакалавр»)

на тему: **«Інтерпретація феномену насильства у праці Жоржа Сореля
«Розмисли щодо насилля»»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
Спеціальність: 033 Філософія
Удод Лариса Олександрівна

Керівник: Сватко Юрій Іванович,
доктор філологічних наук, професор

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою « _____ »

Секретар ЕК _____

« _____ » _____ 20__ р.

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	<u>С. 3-7</u>
РОЗДІЛ I. «РОЗМИСЛИ ЩОДО НАСИЛЛЯ» ЖОРЖА СОРЕЛЯ І МІФОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОТЕСТУ	<u>С. 8-22</u>
I.1. ПРАЦЯ Ж. СОРЕЛЯ «РОЗМИСЛИ ЩОДО НАСИЛЛЯ»: ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ І АВТОРСЬКА МЕТА.....	<u>С. 8-12</u>
I.2. ФЕНОМЕН НАСИЛЬСТВА У Ж. СОРЕЛЯ: РЕВОЛЮЦІЙНА МОДАЛЬНІСТЬ І ЗАГАЛЬНА МЕТОДОЛОГІЯ ФІЛОСОФА	<u>С. 13-17</u>
I.3. ОНТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР НАСИЛЬСТВА: ІНДИВІДУАЛІСТИЧНИЙ БУНТ ПРОТИ ДЕРЖАВИ І МОРАЛЬНЕ ПОВСТАННЯ КЛАСУ ВИРОБНИКІВ.....	<u>С. 17-22</u>
РОЗДІЛ II. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МОРАЛІ ТА НАСИЛЛЯ: ВЕРСІЯ Ж. СОРЕЛЯ	<u>С. 23-30</u>
II.1. МОРАЛЬНІСТЬ НАСИЛЛЯ.....	<u>С. 23-25</u>
II.2. МОРАЛЬНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОЇ ЖОРСТОКОСТІ.....	<u>С. 25-30</u>
РОЗДІЛ III. РОЛЬ НАСИЛЬСТВА У ФУНКЦІОНУВАННІ КУЛЬТУРНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ	<u>С. 31-38</u>
III.1. ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ І НАСИЛЬСТВО: ПРОСТІР ВЗАЄМОДІЇ.....	<u>С. 31-34</u>
III.2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І НАСИЛЬСТВО: АНАРХО-СИНДИКАЛІЗМ Ж. СОРЕЛЯ І «НАСИЛЬНИЦЬКИЙ КОНТЕКСТ» СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ ХХ СТОЛІТТЯ.....	<u>С. 34-38</u>
ВИСНОВКИ	<u>С. 39-40</u>
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	<u>С. 41-42</u>

ВСТУП

Актуальність теми роботи. Жорж Ежен Сорель (1847–1922) – французький філософ, соціолог і політичний діяч останньої чверті XIX – першої чверті XX ст., відомий своїм «суттєвим внеском в дискусію про соціалізм» (2013, с. 244), а також своїми оригінальними ідеями щодо ролі міфу, моральної доблесті та насильства в революційних рухах (2013, с. 244). При цьому Ж. Сорель вважав, що насильство є важливим аспектом соціальних і політичних змін. Його, як зауважував автор знаменитих «Розмислів щодо насильства», можна використовувати для повалення репресивних систем і створення більш справедливого суспільства, що «принесе спасіння сучасному світу» (2013, с. 244).

Зазначимо, що в контексті сучасної власне філософської та філософськи-політичної думки питання дослідження феномену насильства набуває нових конотацій і нової гостроти.

По-перше, зараз фактично підтверджується висновок авторів «теорії ненасильницьких практик поколінь» Нейла Хоу і Вільяма Штрауса, які у книзі «Покоління. Історія майбуття Америки: 1584–2069» позначили кінець 2010-х – початок 2020-х рр. як «Crisis 2020», «ера кризи». Цитуємо: «Наприкінці 2010-х і на початку 2020-х американські покоління глибоко перейдуть у настрої «Епохи кризи» – і, як наслідок, суспільне життя країни зазнає швидких і, можливо, революційних змін» (1991, р. 15).

По-друге, уособленням цієї «кризової ери» сьогодні Україна. З моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україну загострились ризики психологічного, фізичного (особливо гендерно зумовленого) та політичного насильства. Крім того, зростає наближення економічної кризи – ділова активність зменшується, підприємства занепадають та зростає безробіття.

Нарешті, варто додати, що у 21 столітті ідеї Сореля щодо насильства

зберігають і примножують свою актуальність у контекстах соціальних і політичних рухів, які прагнуть кинути виклик укоріненим структурам влади. У багатьох частинах світу люди продовжують стикатися з системним гнобленням і несправедливістю, а насильство може розглядатися як необхідний засіб опору.

Стан наукової розробки теми в Україні знаходиться загалом у незадовільному стані, оскільки в українській філософській і науковій спільноті проблема феномену насильства в Ж. Сореля не розглядається. До того ж праці самого Сореля українською мовою досі не перекладено. На Заході ситуація протилежна – існує декілька фундаментальних робіт на дотичні теми, а саме праці Джеймса Майзеля «The genesis of Georges Sorel: An account of his formative period followed by a study of his influence», Марка Ентліффа «Georges Sorel and the Anti-Enlightenment: Art, Ideology, Politics», Еріка Брендона «Violence in Translation: Georges Sorel, Liberalism, and Totalitarianism from Weimar to Woodstock. History of Political Thought). Зазначимо, що всі вони були використані для нашого дослідження.

Об'єктом дослідження – соціально-філософська спадщина Жоржа Сореля як одного з найвідоміших ідеологів анархо-синдикалізму початку кінця XIX – початку XX ст.

Предмет дослідження – феномен насильства в інтерпретації Ж. Сореля, тобто як натхнений ідеєю загального страйку підмурок високих моральних доблестей і кінцевого поцейбічного спасіння сучасного автору світу.

Метою дослідження є критичний аналіз та інтерпретація ідей Жоржа Сореля про насильство, викладених у його основоположній праці «Роздуми щодо насилля».

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні дослідницькі завдання:

- 1) визначити інтелектуальний контекст «Розмислів щодо насилля», а також окреслити авторську мету і набір інтенцій, що виявилися суттєвими для Ж.

Сореля при написанні згаданої книги;

- 2) висвітлити основні дослідницькі інтуїції та фактичні складники феномену насильства, за Ж. Сорелем;
- 3) окреслити методологію філософа в рамках аналізованого ним концептуального трикутника «міф – мораль – насильство»;
- 4) уточнити онтологічне значення насильства у процесі загального страйку;
- 5) увиразнити взаємозв'язок моралі та насилля у просторі філософської «сореліани»;
- 6) проаналізувати запропоновані Ж. Сорелем моральні виміри політичної жорстокості;
- 7) відповідно до філософських настанов Ж. Сореля дослідити роль насилля в інститутах культури;
- 8) оцінити можливий / реальний «насильницький контекст» у соціально-політичних рухах ХХ століття.

Структура роботи. Дипломна бакалаврська робота складається зі Вступу, трьох основних розділів, семи підрозділів, Висновків та Списку використаної літератури (вітчизняної та іноземної) у складі 28 найменувань.

У **Розділі I** «Розмисли щодо насилля» Жоржа Сореля і міфологія соціального протесту» реконструюються основні засади і положення теорії насилля Ж. Сореля та концептуально оформленого ним міфу про загальний страйк.

У **Підрозділі I.1.** «Праця Ж. Сореля «Розмили щодо насилля»: інтелектуальний контекст і авторська мета» розглядаються соціально-історичні обставини, які спричинили написання «Розмислів».

У **Підрозділі I.2.** «Феномен насильства у Ж. Сореля: революційна модальність і загальна методологія філософа» міститься опис підходу Сореля до пізнання та значення, яке філософ вкладав у феномен насильства.

Підрозділі I.3. репрезентує як загострення конфліктів впливає на моральне повстання виробничого класу та місце насилля в бунті проти держави.

Розділ II «Взаємозв'язок моралі та насилля: версія Ж. Сореля» цілком присвячений темі моральності насилля. В дипломному дослідженні досліджуються моральні засади насильства у класовому суспільстві, а також аналізується ідея Ж. Сореля про обґрунтування насильства з боку пригнобленого класу «високими моральними доблестями – *les hautes valeurs morale*», забезпеченими героїчним міфом «загального страйку».

У **Підрозділі II.1.** проаналізовано питання моральності насилля та встановлено роль героїчного міфу в створенні моралі.

У **Підрозділі II.2.** «Моральний вимір політичної жорстокості» окреслюється значення теорії про героїчний загальний страйк як рушія соціальних змін.

У **Розділі III** «Роль насильства у функціонуванні культурних та політичних інститутів» розглядається взаємодія інститутів культури та політики з насильством. Міфологія Ж. Сореля досліджується з точки зору її впливу вплинув на соціально-політичні рухи ХХ століття та її відображення у сфері культури.

У **Підрозділі III.1.** порушується питання як інтелектуальна діяльність Сореля вплинула на інститути культури.

Підрозділ III.2. описує місце і значення міфології Сореля у політичних течіях ХХ століття.

Теоретико-методологічні засади дослідження. При проведенні даного дослідження ми спиралися на герменевтичний метод, принципи історичної контекстуалізації та філософського аналізу. Дослідження, що ґрунтується на історичній контекстуалізації робіт Сореля, прагне розмістити його ідеї щодо насильства в ширшому соціальному та політичному контексті періоду початку 20-го століття. Герменевтичний підхід та філософський аналіз дозволяє критично оцінити та тлумачити ідеї Сореля, визначити їхні сильні та слабкі сторони та дослідити їхні наслідки для сучасних дискусій щодо насильства.

Джерельна база дослідження складається з трьох витоків. По-перше, це творчий доробок Сореля – книга «Розмисли щодо насилля», яка разом з деякими

суміжними з нею текстами її автора (див. далі) є першоджерелом нашого дипломного дослідження¹. Ми працювали з декількома перекладами його праці: перекладом Бориса Скуратова (2013) та Джеремі Дженнінгса (1990).

По-друге, ми використовували критичну літературу щодо автора першоджерела, яка складається з праць дослідників Нормана Джексона & Пеггі Картер «No struggle, no emancipation: Georges Sorel and his relevance for critical organisation studies» та Серхіо Руане «Irrationalism and Myth in Georges Sorel» і т.п.

По-третє, ми працювали з сучасними Сорелю авторами, тексти яких містили теми насильства або контекстуально доповнювали зміст розділів: Зигмунд Фройд «Майбутнє однієї ілюзії», Гюстав Лебон «Психологія народів і мас», Карл Маркс «До критики політичної економії».

---

¹ Див. доступне нам друге видання цього тексту в: Sorel, G. (1910). *Réflexions sur la violence*. Paris. Marcel Rivière (Sorel, 1910).

РОЗДІЛ І. «РОЗМИСЛИ ЩОДО НАСИЛЛЯ» ЖОРЖА СОРЕЛЯ І МІФОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОТЕСТУ

І.1. ПРАЦЯ Ж. СОРЕЛЯ «РОЗМИСЛИ ЩОДО НАСИЛЛЯ»: ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ І АВТОРСЬКА МЕТА

Для розуміння і точнішої характеристики соціально-політичної ситуації початку ХХ століття у Франції, звідки родом Жорж Сорель, автор праці «Розмисли щодо насилля», яка є справжнім концептуальним фокусом пропонованого дипломного дослідження, ми наведемо відому думку Карла Маркса, висловлену ним у роботі «До критики політичної економії».

Маркс, між іншим, зауважує: «Не свідомість людей визначає їхнє буття, а навпаки, їхнє суспільне буття визначає їхню свідомість. На певному щаблі свого розвитку матеріальні продуктивні сили суспільства заходять у суперечність з чинними виробничими відносинами, або – що є лише юридичним виразом останніх – з відносинами власності, всередині яких вони досі розвивалися. З форм розвитку продуктивних сил ці відносини перетворюються на їхні пута. Тоді настає епоха соціальної революції. Зі зміною економічної основи більш чи менш швидко відбувається переворот у всій величезній надбудові» (Маркс, 1949, с. 49).

Ці слова були написані Марксом ще задовго до появи «Розмислів»², але передбачили революційні настрої пролетарських мас початку 20-го століття. Маркс наголошував, що політичну владу у Франції завоювали капіталісти і буржуазна ідеологія почала набувати загрозливих форм (Уэллс, 1955, с. 15). У відповідь на утиски та пригноблення, ми рано чи пізно отримаємо агресивну протидію. Так і у Сореля поступово почала вироблятися ворожість до державного апарату, хоча, що важливо, був він, за словами Жака Жульєра, «ненасильницьким революціонером зі

---

² Книга Карла Маркса «До критики політичної економії» була вперше опублікована у 1859 році і ознаменувала собою революційний переворот у політичній економії.

схильністю до індивідуалізму та анархії» (Сорель, 2013, с. 18).

Нині Жоржа Сореля називають доволі суперечливим політичним теоретиком і прихильником анархо-синдикалізму (Antliff, *Bad Anarchism: Aestheticized Mythmaking and the Legacy of Georges Sorel*, 2011, pp. 155-156). Він багато писав про звільнення пролетаріату, хоча у статті Н. Джексона і П. Картер «No struggle, no emancipation: Georges Sorel and his relevance for critical organisation studies» зазначається, що на думку сучасних політологів, на теперішній час його праці здебільшого ігноруються, і це особливо помітно серед лівих крил політичних сил та правозахисних груп (Jackson & Carter, 2014, p. 835). Незважаючи на це, Жорж Сорель продовжує залишатися важливою постаттю у світі політичної теорії та соціальної філософії.

Розпочавши свою кар'єру інженером в 1870-1880-х роках у Міністерстві мостів і шосе, він отримав статус головного інженера, після чого отримав титул кавалера ордена Почесного легіону, а згодом став одним із найвидатніших радикальних мислителів своєї епохи, активно просуваючи революційні зміни (Jackson & Carter, 2014, p. 835). Отримавши знання стосовно того, як працює державний управлінський апарат і органи державної влади, а також сформувавши власну думку щодо їх механізму, Сорель заклав досвідні підвалини для своїх соціально-політичних теорій. Він був дуже зацікавлений у питаннях соціальної справедливості та засуджував нерівність, яка існувала в тогочасному суспільстві. Сорель прагнув знайти нові форми організації суспільства, які б дозволили пролетаріату звільнитись від капіталістичного гніту.

Джеремі Дженнінгс у своїй праці «Синдикалізм у Франції: Дослідження ідей» зазначає, що у 1889 році була опублікована перша книга Сореля, що була побудована на критиці інтелектуальної та політичної еліти французького суспільства, Сорель був обурений вульгарністю, опортунізмом і відсутністю моральної серйозності (Jennings, 1990, с. 57). Ця праця й поклала початок його письменницькій діяльності та подальшій інтелектуальній праці. Аж до моменту його смерті в 1922

році він продовжував писати книги, статті та книжкові рецензії, що охоплювали різноманітні теми, включаючи політичні, філософські, релігійні та наукові проблеми свого часу (Jennings, 1990, с. 57).

У Сореля також було кілька видатних послідовників, які вважали його ідеї водночас сильними та значущими. Йдеться про наступне коло ідей: наприклад, що творчість є визначальною характеристикою людини; що пролетаріат є носієм справжніх моральних цінностей; що не лише через боротьбу можна досягти історичної телеології. За словами американського соціолога Едварда Шилза, він був «суворим соціалістичним моралістом і пророком кінця світу» (Shils, 1961, р. 16), з чим не можна не погодитись.

Спеціально окреслюючи інтелектуальний контекст, що будив творчу думку нашого автора, англійський політичний теоретик Джеремі Дженнінгс у своїй праці «*Syndicalism in France: A Study of Ideas*» наголошує: Сорель надихався ідеями багатьох мислителів і політичних діячів, зокрема Джамбаттіста Віко, Фрідріхом Ніцше, Анрі Бергсоном, Гюставом Лебоном, П'єром Жозефом Прудоном, Шарлем Пегі та Огюстом Бланкі. Наприклад, з повагою ставлячись до моралістики Прудона, Сорель високо цінував такі цінності, як наполеглива праця, особиста відповідальність та сім'я (Jennings, 1990, с. 58). Також, він читав Віко з метою розробити марксистський підхід до соціальних наук, який базувався на практичному досвіді та методології (Brandom & Giordani, 2019, р. 8).

Очевидно також, що на формування суспільної позиції Сореля, його поглядів на державу та революційні практики глибоко вплинули Французька революція, Паризька комуна, горезвісна «справа Дрейфуса» а також марксистський та анархістський рухи його часу. Він вважав, що сучасне суспільство стало надто раціоналізованим, матеріалістичним і «миролюбним», і що його необхідно оживити шляхом створення нових міфів. Ми можемо припустити, що невдоволеність соціальним устроєм та порядком, стала певним провісником появи «Розмислів щодо насильства». Зважаючи на це, Дженнінгс, між іншим, зазначає: «Серед його ранніх

творів ті, що торкалися політики, не виявилось інтересу до соціалізму, але вони, тим не менш, виявляють почуття аутсайдера, розчарованого офіційною паризькою культурою та звичаями Третьої Республіки» (Jennings, 1990, с. 57).

Цікаво, що сам Сорель не вважав «Розмисли щодо насильства» своєю найважливішою роботою (Jackson & Carter, 2014, р. 837). Було б непорозумінням думати, що в «Розмислах» він піднімав тільки ідею звільнення робітничого класу через розгортання загального страйку. Таке тлумачення основної думки його праці використовується для засудження Сореля і хибного висвітлення підтримки ним бездумної жорстокості. Взагалі, за словами Сореля, «Розмисли щодо насильства», кілька разів видані французькою мовою, спочатку виникли в 1906 році як серія статей у *Le Mouvement Socialiste* (Соціалістичний рух). У третьому виданні «Розмислів» Сорель додав короткий нарис «Апологія насильства», вперше опублікований у 1908 році в газеті *Le Matin*. Перший переклад англійською мовою Томаса Ернеста Халма з'явився у 1915 році. Він і став основою для подальших перевидань «Розмислів».

У 1999 році з'являється переклад Джеремі Дженнінгса, який у Вступі до праці застерігав читачів, що книга є «глибоко тривожною». Можливо, він мав на увазі те, що книга містить складні та глибокі думки про використання насильства в політиці та соціальних рухах, які можуть здатися шокуючими або небезпечними для деяких читачів. Таке застереження могло бути пов'язане з тим, що «Розмисли щодо насильства» були дуже впливовими серед соціальних та політичних рухів, і, можливо, мали значний вплив на думки та дії людей.

Дженнінгс наголошує, що головною ілюзією Сореля є те, що він трактує насильство як один із предметів етики, який цілком можна прирівняти до чесноти чи моралі. Проте в подальшому Дженнінгс зосереджується на обґрунтуванні сильних сторін ідеології Сореля, зокрема на його положенні щодо насильства як засобу боротьби за соціальну справедливість, зазначаючи: «Насильство, яке підтримує Сорель, зовсім не є жорстоким». Дженнінгс каже, що він відрізняв насильство пролетаріату від насильства, яке проводять буржуазні політики та інтелігенція. Згідно

з думкою Сореля, з метою забезпечення власного панування масові акти терору та репресій використовували саме політики та ідеологи, а не пролетаріат (J. Jennings, 1999, р. ххі). Таким чином, Сорель вважав, що насильство може бути справедливим і необхідним, якщо воно використовується пролетаріатом для захисту своїх прав та інтересів. Всі ці міркування свідчать про те, наскільки суперечливою для сучасних дослідників є постать Жоржа Сореля. Втім, надалі ми ще повернемося у свій час до провідної думки самого цього соціального мислителя про те, що сила належить державній владі, а насильство – опозиції й повстанцям, отже, «сила має на меті встановити соціальний порядок, ґрунтований на владі меншості, а насильство спрямоване на знищення цього порядку» (Сорель, 2013, с. 170). Очевидно, що така постановка питання – а вона, на жаль, не завжди помічається ангажованими сучасними дослідниками – сама по собі не містить у собі нічого принципово «кровожерливого», але актуалізує проблему збалансованих взаєностосунків держави і громадянина.

Взагалі, говорячи про мету написання аналізованої нами книги, сам Сорель у Вступі до своєї праці пише: «Тут мова піде не про виправдання тих, хто вчиняє насильство, а про визначення ролі насилля робочих мас у сучасному соціалізмі» (Сорель, 2013, с. 61). При цьому авторське завдання «Розмислів...» Сорель змальовував як спробу показати, що нова культура може виникнути з боротьби революційних профспілок проти держави і роботодавців. Він розглядав загальний страйк як засіб, що дозволить пролетаріату виявити свою силу та злиття у боротьбі з буржуазією, а також називав його ключем до повалення капіталізму. В цьому контексті «Розмисли щодо насилля» – це не апологія насилля і не ода насиллю. В першу чергу, це праця, спрямована на висвітлення проблем захисту прав людини всупереч інтересу держави та влади (Сорель, 2013, с. 10).

1.2. ФЕНОМЕН НАСИЛЬСТВА У Ж. СОРЕЛЯ: РЕВОЛЮЦІЙНА МОДАЛЬНІСТЬ І МЕТОДОЛОГІЯ ФІЛОСОФА.

Побуває думка, що Жорж Сорель свідомо зневажав систему, безальтернативність, редукціонізм, штучний порядок і аж ніяк не був систематичним мислителем. Критики Сореля стверджують, що його праці характеризуються «сумнозвісною нечіткістю», що свідчить про відсутність строгості в його мисленні (Meisel, 1951, с. 18).³ Отже, необхідно проаналізувати його підхід до мови задля оптимального сприйняття самого тексту «Розмислів щодо насилля». Сорель зауважував: «Ми повинні остерігатися занадто великої строгості в нашій мові, тому що це суперечило б мінливому характеру реальності; результат був би оманливим» (Meisel, 1951, с. 19).

Відповідно до цього, Сорель, цілком за Ф. де Соссюром, розрізняв мову і мовлення, зважаючи на характерний для цього аспект становлення, живого знакотворення, текстопородження. Ми не можемо погодитися з думкою про те, що підхід Сореля до мови був анархічним чи хаотичним, адже при ознайомленні з його текстами помітно як строго й послідовно він вибудовує свою аргументацію. Навіть Жюльяр у Передмові зазначає, що всі формулювання Сореля в листі до Галеві були «ретельно вивірені» (Сорель, 2013, с. 13), він тільки констатує «медичний факт»: перед нами типовий французький автор – елегантний, іронічний і точний у формулюваннях.

Водночас слід наголосити, що методологія Сореля, переважно базувалася на філософському та історичному аналізі дослідження соціальних і політичних явищ свого часу. Сам Сорель називав свою методологію “*diremption*”⁴, вона потребувала

---

³ Джеймс Майзель пише, що Едуард Берт, у своїй рецензії на книгу Сореля «*Le systeme historique de Renan*» у газеті «*Le Mouvement Socialiste*» №189 і 190 (15 серпня та 15 вересня 1907 р.), коментував подачу інформації Сорелем у своїй праці як нерівну і різку (Meisel, *The genesis of Georges Sorel: An account of his formative period followed by a study of his influence*, 1951).

⁴ Латинське *diremption*-, *diremptio*, від *diremptus* (дієприкметник минулого часу від *dirimere* розбирати, відокремлювати) – розділ, поділ надвоє.

творчої уяви та емпіричної чутливості (Nye, 1973, p. 419). Тому, зрозуміло, що він використовував і теоретичні, й емпіричні методи дослідження. Одним із ключових методологічних принципів Сореля було постійне наголошення на важливості вивчення історії як засобу розуміння сучасності. Він відзначав важливість значення історії для розуміння складних політичних і соціальних практик, які формують суспільство. На додаток до цього філософ відповідно до французької інтелектуальної традиції XIX ст. багато в чому спирався на історичні приклади, щоб проілюструвати свої аргументи.

Важливим також є те, що Сорель називає себе «самоучкою» у сфері письма і книгописання (Сорель, 2013, с. 28), оскільки це підкреслює його незалежність та індивідуальність як письменника. Відхиляючи насаджування будь-яких правил мистецтва, Сорель підкреслює свою відданість власним ідеям і перспективам, а не намагається популяризувати власні твори чи відповідати встановленим нормам. Цей підхід узгоджується з ширшими філософськими та політичними переконаннями Сореля, які наголошують на важливості індивідуалізму та самовизначення перед обличчям панівних соціальних та економічних структур.

Найімовірніше, Сорель хоче схилити свого читача до роздумів, перетворивши читання на розумову вправу. Деякі дослідники, як уже зазначалося раніше, зауважують, що стиль його письма «сумнозвісно нечіткий» (Meisel, 1951, с. 18). Ми не можемо погодитися з твердженням про «неясність» його мови, тому, що він не покладається виключно на алегорії, метафори чи парадокси, щоб висловити свої ідеї, завдяки чому його текст стає зрозумілим при уважному читанні. Текст Сореля є добре організованим, в ньому присутня композиційно логічна побудова і послідовність.

У «Роздумах про насильство» Сорель починає зі своєї центральної тези, що насильство може бути потужною силою соціальних змін. Потім він наводить історичні приклади на підтримку цього аргументу, включаючи Французьку революцію та Паризьку комуни. Протягом усього тексту він також взаємодіє з ідеями

інших впливових мислителів свого часу, таких як Маркс і Дюркгейм, і водночас критикує – і тим актуалізує, почасти навіть «дописує» – їхні програмні тези. Він використовує приклади та докази для доведення своїх тверджень і наводить їх у чіткій та стислій формі.

Сорель не хоче, щоб його праці сприймалися як підручники чи інструкції до застосування. Подібно до того як він став своїм власним наставником, він спонукає своїх читачів так само займатися самоосвітою, самостійним пізнанням. Враховуючи те, що Сорель наполягає на важливості свободи дій, можна зробити висновок, що його не хвилює те, чи цілковито люди з ним погоджуються. Натомість він бачить роль інтелектуала як роль провокатора, людини, яка кидає виклик існуючим переконанням і спонукає до дії, а не як авторитетну фігуру чи радника. Оскільки Сорель був антипозитивістом, він прагнув до істини та моральності, відкидаючи ілюзорні погляди на способи пізнання науковців «мількіх наук»⁵ (Сорель, 2013, с. 143). Він також зазначав: «Наука більше не розглядається як досконалий засіб пізнання, а лише як рецепт для отримання певних переваг» (Сорель, 2013, с. 141).

Американський соціолог Ірвін Горовіц зазначає наступне щодо погляду Сореля на науку та її значення для соціальних практик: «Сорелю ясно, що якщо наука не може перешкоджати формам, прийнятим соціальною практикою, також наука не в змозі сприяти практиці. Тому необхідно вийти за орбіту науки, за межі імовірнісного обчислення і знайти головні пружини дії в нераціональній поведінці» (Horowitz, 1961, р. 144).

Сорель виступав проти функціоналістичної теорії організації, яка використовувала правила, практики та методологію природничих наук для створення штучного порядку та контролю за соціальними явищами. Він вбачав у такій практиці лише дегуманізацію та заперечення природного безладу та боротьби за існування. Сорель відкидав ідею, що наука може вирішити всі соціальні проблеми, називаючи

---

⁵ Сорель критикував позитивістів за те, що вони спиралися лише на емпіричні наукові методи в своїх дослідженнях. Навпаки, він дотримувався концепції про відродження «метафізики» та її переваги над логікою, взагалі – переваги серйозної теорії над пустою логічною формалістикою.

це «концепцією науки середнього класу». Він продовжував, що це погляд відповідає менталітету капіталістів, які, попри те, що не знають досконалого обладнання своїх майстерень, все одно керують промисловістю завдяки геніальним винахідникам (Jackson & Carter, 2014, р. 846).

Тепер, коли ми з'ясували підхід Жоржа Сореля до мови, писемності й пізнання через письмові джерела інформації, ми вже можемо доволі точно розмірковувати про термінологію французького філософа.

У творчості Сореля, про що вже йшлося раніше, категорично неправильно розглядати насильство як фізичний прояв агресії. Американський політолог Джон Стенлі стверджує: «Сорель тепер загалом погоджується з тим, що він критикував насильство більше, ніж захищав його» (Jackson & Carter, 2014, р. 844). Насильство – це опір силі, а не агресія; насильство – це певна дія, і, як і у випадку з будь-якою дією, її цінність визначають функція та мотив: на що вона спрямована і що вона означає (Jackson & Carter, 2014, р. 845). Тут слід згадати відоме розрізнення Сореля, де всі акти влади є силою, і це дія держави, а акти бунту – є насильством, і це дія опозиційна, в цьому випадку – дія пролетаріату (Сорель, 2013, с. 18). Тобто, держава уособлює собою апарат сили задля встановлення особливого соціального порядку, а народ, уособлюючи насильство, здійснює опір гнобленню і намагається повалити запропонований йому несправедливий державний порядок.

Сорель відверто каже, що насилля – це не пережиток варварства, яке повинно зникнути із мирного суспільства, а невід'ємний аспект соціального життя (Сорель, 2013, с. 81). Він вважав, що насильство має трансформаційну силу, яку можна використати для здійснення соціальних змін, і що насильство необхідне для подолання стійкості статусу-кво.

Вагомий портрет Сореля ми можемо знайти у праці «Народження фашистської ідеології» ізраїльського політолога і публіциста Зеєва Штернхелла. Він наголошує на тому, що Сорель від часів його ранніх творів захопився роллю міфів в історії цивілізацій (Sternhell, 1995, с. 37). Протягом багатьох років він розвивав свої

ідеї та брав активну участь в політичному житті. В результаті своїх досліджень він сформулював концепцію «справжнього генія», за якою героїчні міфи та насильство створюють та обґрунтовують мораль і чесноти. Ця ідея була поєднана з марксистським поглядом на історію, що значно змінило марксизм та перетворило його на аксіологічно «нейтральну» зброю війни, яку могло використовувати не лише пролетаріат, але й суспільство в цілому проти буржуазного порядку (Sternhell, 1995, с. 37).

Значення Сореля полягає в його відмові від загальноприйнятої точки зору, що насильство за своєю суттю є негативним і руйнівним.

Він стверджував, що насильство може бути позитивною силою, здатною об'єднати людей у спільній справі та надихнути їх діяти так, як інакше було б неможливо. У цьому сенсі ідеї Сореля щодо насильства були тісно пов'язані з його переконанням у важливості міфу та необхідності об'єднуючої ідеології, щоб спонукати людей до дії. Більше того, ідеї Сореля про важливість насильства були тісно пов'язані з його критикою ліберальної демократії та його неприйняттям ідеї про те, що соціальних змін можна досягти поступовими, мирними засобами – взагалі засобами суто «політичної», в термінах Сореля, боротьби як боротьби лише за перехоплення політичної влади. Натомість Сорель вважав, що тільки революційний рух, заснований на чіткому та переконливому міфі, може спричинити необхідні зміни.

Ідеї Сореля є актуальними для сучасного світу, який характеризується стійкою соціальною та економічною нерівністю, політичною поляризацією та загрозами авторитаризму.

I.3. ОНТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР НАСИЛЬСТВА: ІНДИВІДУАЛІСТИЧНИЙ БУНТ ПРОТИ ДЕРЖАВИ І МОРАЛЬНЕ ПОВСТАННЯ КЛАСУ ВИРОБНИКІВ.

Ми вже зазначали, що для створення своєї нової соціальної онтології

людської діяльності, Сорель використовував ідеї Джамбаттіста Віко, Карла Маркса та Антоніо Лабріоли – одного з тих політичних мислителів, хто прищеплював марксизм на італійському ґрунті.

За Сорелем, людська діяльність і соціальні явища були суто людськими продуктами, на які не впливали жодні божественні чи телеологічні фактори, такі як Провидіння чи прогрес самі по собі (Brandom & Giordani, 2019, р. 28). Він прийняв положення Віко, який стверджує, що «соціальний світ є творінням людей», поєднавши його з теорією Провидіння та розширивши його строгим розвитком концепції Маркса (Brandom & Giordani, 2019, р. 28). Цей підхід підкреслює роль людської діяльності у формуванні соціальних структур і відкидає будь-які детерміністські пояснення історичних і соціальних змін.

Отож, Сорель відкидав історичний та економічний детермінізм, що допомогло вирішити деякі концептуальні труднощі, пов'язані з його епістемологією.

Він висунув аргумент проти економічного детермінізму, подібний до аргументу Лабріоли, а саме те, що економіка існує за умови методологічної відмінності від інших соціальних наук, але в реальному історичному контексті економічна діяльність завжди взаємодіє з моральними, юридичними, культурними та політичними факторами, що протиставляється економічному детермінізму (Brandom & Giordani, 2019, р. 29). Завдяки ідеям Лабріоли, Сорель розвинув теоретично більш амбітний погляд на марксизм, який став більш відкритим для діалогу з французькою соціальною думкою (Brandom & Giordani, 2019, р. 29).

Сорель завжди бачив людську дію колективною, а не індивідуалістичною, тому він ніколи не тлумачив поняття свободи як поняття абсолютної волі (Brandom & Giordani, 2019, р. 31). Він вважав, що історія створюється групами людей, а не окремими особами. Водночас Сорель інтерпретував свободу волі як щось абсолютне і повне, оскільки моделі, структури та випадкові конфігурації завжди обмежують діапазон дій історичних діячів (Brandom & Giordani, 2019, р. 31). Він не розглядав свободу людської діяльності як абсолютну силу, яку людина контролює, але

одночасно не вбачав історичного діяча як повністю підпорядкованого своїй ситуації. Він вірив, що люди мають можливість творити свою історію в рамках матеріальних і соціальних обмежень, в яких вони існують. Загалом, онтологія людської діяльності Сореля забезпечує унікальний погляд на роль соціальних структур і колективних дій у формуванні людської історії. Його наголос на важливості групових дій та обмеженнях індивідуальної свободи є цінним внеском у поточну дискусію про стосунки між окремими людьми та суспільством.

Звернімо також увагу на те, що Сорель виступав проти проникнення науки у сферу соціального людського буття і закріплення в ньому наукових шаблонів. Поряд з цим слід зазначити: цей інтелігібельний порядок у природі в цілому може мати свої давні витoki з науки, проте соціальний порядок – це не про науку. Він базується на міфі, релігії, традиціях, містичному досвіді. Варто додати, що Сорель виявляє аналогію між релігією і революційним соціалізмом, метою якого є безперервне навчання в тандемі з важкою працею (Сорель, 2013, с. 52).

Бразильський філософ Серхіо Руане зазначав, що соціалізм на початку 20-го ст. був застарілим у своїй доктрині та потребував оновлення, а Жорж Сорель був одним із перших, хто взявся за спробу застосувати методи соціалізму до нових інтелектуальних умов (Rouanet, 1964, с. 48). Руане стверджує, що праця Сореля «Розмисли щодо насилля» внесла зміни в політичну теорію, адаптуючи її до інших культурних сфер і наповнивши її панівною ірраціональною атмосферою (Rouanet, 1964, с. 48).

Нова ірраціональність ранніх 1900-х є радикально революційною і має тенденцію брати участь у революційних діях заради неї самої, втрачаючи, принаймні на мить, цілі, яких потрібно досягти. Новий ірраціоналізм виникає не заради традиції, а заради оновлення, і протистоїть розуму не тому, що він деструктивний, а тому, що він став консервативною силою на боці минулого положення соціалізму (Rouanet, 1964, с. 49). Відповідно до нової, ірраціональної, атмосфери, буржуазія стала символом чогось найгіршого, на що можна було дивитися, і саме проти неї боровся

Сорель. Але водночас, Сорель завжди захоплювався нею у її героїчні періоди, коли вона була сильна, не деморалізована компромісами та політично забарвленим гуманізмом (Rouanet, 1964, с. 50).

Саме в цьому революційно-інноваційному контексті Сорель виділяв міф як важливу складову свого вчення.

Філософ був переконаний у тому, що він розумів значення ролі ірраціонального в людській поведінці саме завдяки силі міфу і, особливо, завдяки його силі спонукати до дії: «Міфи є не описи речей, а є увиразнення рішучості діяти» (Сорель, 2013, с. 51). Думки Сореля про міф впливають із підходу Віко до античних міфів як доказу соціальної реальності, яка припускає, що первісна уява має власну логіку та зводить «сукупність» відносин до «компактного» образу (Brandom & Giordani, 2019, р. 39). Сорель цікавився міфом, який містив би в собі весь пролетарський соціалізм, і він вважав, що міфи можна описати як психологічні, ідеологічні та емоційні умови, які виникають із самосвідомої групи людей під час участі в суспільному конфлікті. Автор «Розмислів...» вважав, що революційний, анархічний синдикалізм зосередив увесь соціалізм у загальному страйку, перетворивши на міф ці «образи», які потім потрібно було сприймати як єдине ціле і не можна було розділити, не знищивши чогось істотного в їхній соціальній функції (Brandom & Giordani, 2019, р. 39).

Як же тоді співвідноситься онтологічний вимір насильства з процесами морального повстання класу виробників, з революцією?

Американський професор сучасної європейської інтелектуальної історії Ерік Брендон в своїй статті «Насильство в перекладі: Жорж Сорель, лібералізм і тоталітаризм від Веймара до Вудстока. Історія політичної думки» згадує як австрійський письменник Франц Боркенау коментував теорію міфу Сореля. Боркенау розглядає міф Сореля як свідому форму ідеологічної самоманіпуляції, він зазначає: «Визначення міфу полягає в тому, що вірні розглядають його не як міф, а як надприродну реальність. Ці неоконсерватори можуть сказати, що немає жодної

істини, заради якої варто було б віддати своє життя і пожити іншими життями. Але без таких істин життя, індивідуальне і колективне, обов'язково зруйнується. Давайте діяти навпаки. Давайте почнемо бути безжальними і упередженими до надмірності. Віра, яка колись надихала безжалісних і упереджених, буде також і наша» (Brandt, 2017, p. 750). Боркенау вірить, що відмова Сореля від раціоналізму врешті-решт призвела до тоталітарної ідеологічної омани, і що єдиний спосіб боротися з цим – це раціональний та критичний підхід до ідеології (Brandt, 2017, p. 750).

Натомість Сорель пояснює, що у Франції кінця 19-го початку 20-го століття миротворці змогли змінити погляди деяких колишніх революціонерів, переконуючи багатьох працівників профспілок у тому, що буржуазія не така страшна, якою вона здавалась, і одночасно просуваючи ідею природної республіканської справедливості, яка виходить за рамки класових упереджень і ненависті. Сорель каже при цьому, що, поки миротворці намагаються пом'якшити конфлікти, на сцену виходить пролетарське насилля, продовжуючи вести промислову боротьбу (Сорель, 2013, с. 94).

Значна частина пролетаріату поверталася до революційного способу мислення, оскільки конфлікти між працею та капіталом ставали все гострішими, частково через спроби знищити соціалізм республіканським урядом і філантропами. Теорія і дії миротворців базуються на понятті обов'язку, яке є розпливчастим, тоді як закон вимагає чітких визначень. Різниця виникає тому, що право має реальну основу у виробничих відносинах, тоді як поняття обов'язку спирається на почуття смирення, доброти та самопожертви.

Для роботодавця діяти згідно з відчуттям обов'язку – це спосіб демонстрації власного альтруїзму та героїчності, в той час, як для робітника подібна самопожертва – це прояв експлуатації. Сорель наголошує, феномен загострення конфліктів не є пережитком старих хибних уявлень, а виникає внаслідок тих самих обставин, за яких відбувається уявне примирення (Сорель, 2013, с. 72). Мирне співіснування в

суспільстві можливе до тих пір, поки люди виконують свої громадянські обов'язки та не допускають несправедливості. Причини насильства можуть бути дуже хаотичними і не завжди очевидними. Їх не завжди можна ефективно контролювати, та їм не завжди можна своєчасно запобігати. Тому насильство не може цілковито зникнути з нашого суспільства, воно є невід'ємною частиною людського буття.

РОЗДІЛ II. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МОРАЛІ ТА НАСИЛЛЯ ВЕРСІЯ: Ж. СОРЕЛЯ

II.1. МОРАЛЬНІСТЬ НАСИЛЛЯ.

Сорель вважає, що насильство може становити загрозу як для моральних цінностей, так і для економічного розвитку, якщо воно перевищує межі поведінки, встановлені загальноприйнятими нормами. Тим не менше, він розглядає насильство лише з точки зору його ідеологічних наслідків.

Немає потреби в надмірній жорстокості та кровопролитті, щоб переконати робітників розглядати економічні конфлікти як менш інтенсивну версію важливої битви, що визначатиме майбутнє. Клас капіталістів завжди відстоює своє прагнення до самозахисту, коли він займає владну позицію, а позиція його реакціонерів підкреслює класовий розкол, на якому заснований соціалізм (Сорель, 2013, с. 177). Сорель наголошує, що попри демократичні ідеали, насильство невпинно зростає. Деякі соціалісти використовують боягузтво буржуазії, щоб залучити маси до руху, який з кожним днем стає все більш віддаленим від ймовірного результату і жертв, які приймає буржуазія, сподіваючись досягти миру. Сорель переконаний, що люди, які присвятили життя справі, що її вони ототожнюють з оновленням світу, без жодного вагання вжили б будь-яку зброю, щоб тим сильніше розвинути дух класової боротьби (Сорель, 2013, с. 183).

На підставі проведеного дослідження, з усією визначеністю можна стверджувати, що насильство застосовується як задля блага, так і для зла, залежно від контексту, в якому воно використовується. У тексті Сореля ми не знайдемо прямого підтвердження того, що за своєю суттю насильство не є цілком аморальним. Проте ми вважаємо, що моральність насилля обривається там, де воно перестає бути засобом, натомість перетворюючись на самодостатню мету.

Доречним у зв'язку з цим буде згадати англійського поета Джуліана Ґренфелла, який виразив своє сп'яніння війною у своєму відомому вірші «В бій». Він

писав матері в листах: «Я обожаю війну. Це як великий пікнік без атрибутів начиння пікніка. Мені ніколи не було так добре і радісно» (Mosley, 1976, p. 239).⁶ В умовах війни чи революції люди швидко звикають до явищ насильства і жорстокості, внаслідок чого вони для себе, що породжує одержимість емоціями від пережитого досвіду насилля. У «Розмислах щодо насилля» ми теж можемо послідувати певну ейфорію від переживання феномену насильства робітничим класом. В ході революції, коли будь-які методи виправдовують ціль, народ відчуває піднесення, ентузіазм, віра в реформи та свободу викликає масове сп'яніння та всі індивідуальні переживання розчиняються у натовпі.

Гюстав Лебон стверджує: «Індивід у натовпі – це піщинка серед маси інших піщинок» (Лебон, 2008, с. 134). Те, що людина ніколи не сказала б чи не вдіяла б самотійно, в натовпі вона здатна вчинити без жодних коливань щодо правильності чи аморальності рішень, які ухвалюються масово. Лебон наводить відповідний приклад і каже, що кожен окремий член Конвенту був освіченим буржуа з мирними звичками. Однак коли вони об'єдналися у натовп, вони без будь-яких сумнівів приймали найбільш радикальні пропозиції і відправляли на гільйотину абсолютно невинних людей. Крім того, вони відмовилися від своєї недоторканності, навіть якщо це було проти їх власних інтересів, і самі ж себе карали. Ми спостерігаємо за моментами насилля і примусу, які можна виправдати, звернувшись до моральної сторони питання.

Зі сказаного стає очевидним те, що у суспільстві не буде порядку, якщо жорстоко не придушувати його порушення, і те, що ступінь покарання не повинен бути полегшений тільки через привілейованість класу індивіда. Тут ми стикаємось з тим за що борюся Сорель, – за рівність класів, за моральну сторону насилля і бачимо, що вона все ж існує.

Як відомо, і на цьому нам уже доводилося наголошувати раніше, Сорель

---

⁶ Гренфелл був нагороджений DCO (Distinguished Service Order) за те, що виліз до ворожих окопів аби обстріляти німців та вбив трьох. Після цього, він зробив такі два записи у своїй інтерактивній книзі за жовтень 1914 року: «16 листопада: 1 померанський шпіц; -17 листопада: 2 померанських шпіци» (Coady, 1985, p. 49).

надавав важливу роль героїчному міфу в формуванні моралі.

У своєму листі Марселю Дальбертозу він пише: «Досвід вчить нас, що не слід розраховувати на моральну цінність того, що називають соціальною реформою» (Сорель, 2013, с. 289). Сорель каже, що ідея реформи має неоднозначне тлумачення і не завжди призводить до блага. Дійсно, на думку автора «Розмислів...», реформістські демократії не довели своєї здатності позитивно впливати на мораль суспільства. Незважаючи на це, робітничий клас часто орієнтується на реформи, хоча це не завжди веде до покращення моралі. Проте групи пролетаріату, які борються за повну емансипацію через загальний страйк, є прикладом героїзму, що не шукає короткострокової вигоди та сприяє моральному розвитку.

Сорель наголошує на тому, що героїзм може проявлятися в різних формах (Сорель, 2013, с. 290). Наприклад, святість також може бути формою героїзму, але у світі, з якого християнство йде, вона може зникнути (Сорель, 2013, с. 290). Сорель каже, що з огляду на безперервне ослаблення релігійної думки ми повинні шукати моральний героїзм, котрий придатний для практичного застосування, в «бойових доблестях». Однак слід зазначити, що приклад героїзму пролетарських груп, які прагнуть повної емансипації через загальний страйк, демонструє, що героїзм може також виявлятися у довгострокових цілях та сприяти моральному піднесенню.

II.2. МОРАЛЬНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОЇ ЖОРСТОКОСТІ.

Звернімося до положення Сореля стосовно того, що, оскільки система законів містить безліч заходів, що запобігають насильству, виховання часто спрямовано на стримування насильницьких поривів (Сорель, 2013, с. 177).

Спираючись на цей принцип, суспільство часто сприймає феномен насильства як щось дике і варварське. Сорель стверджує, що в цьому контексті для індустріального суспільства найвищим благом та головною умовою прогресу є суспільний мир (Сорель, 2013, с. 177). Саме тому економісти, починаючи з 18

століття, часто виступають за сильний уряд і дуже турбуються про політичну свободу (Сорель, 2013, с. 177). Однак, сам Сорель переконаний: існуючі соціальні відносини відкривають простір для незліченних випадків насильства, і соціалісти не втрачали нагоди переконати робітників не відступати і застосовувати жорстокість, коли вона могла принести їм користь (Сорель, 2013, с. 184). Іншими словами, соціалісти вважали, що насильство іноді необхідне для досягнення їхніх цілей і захисту інтересів робітників перед обличчям насильства з боку правлячих класів.

Проте, як тоді дається взнаки примус до жорстокості самим робітникам? Чи відображаються негативно на суспільстві такі політично загострені ситуації як робітничий страйк? Адже навмисне психологічне пригнічення не виглядає морально прийнятним.

Французька психотерапевтка Марі-Франс Іригуайан у зв'язку з цим зазначає: «Справді, у момент кризи проявляється така тенденція: якості, властиві будь-кому або будь-чому, посилюються на порядок. Так, на підприємстві з жорсткими правилами, правила ще більше посилюються, пригнічений службовець стає ще більш пригніченим, агресивна людина – ще агресивнішою тощо. Загострюються всі основні якості людини. Зрозуміло, кризова ситуація може стимулювати людину і спонукати її віддавати все найкраще, що в ній є, щоб знайти з неї вихід, але в ситуації, обтяженій збоченим насильством, воля жертви притуплюється, і вона демонструє лише свої найгірші якості» (Іригуайан, 2005). Отож, потрібно розуміти, що в ситуаціях протиприродного нав'язливого насильства поведінка жертви не є відображенням її справжнього характеру, а радше відповіддю на жорстоке поводження, якого вона зазнає. Іригуайан запевняє, що насильство чи моральне переслідування робітничого класу впливає на фізичне та психологічне благополуччя пролетаріату. Водночас воно ставить питання моральності системи, що дозволяє його чинити.

Тож, невже система, що дозволяє насильство та моральне переслідування, підлягає етичному обґрунтуванню? Давайте з'ясуємо як до жорстокого поводження з

робітниками ставився Сорель.

Ми продемонстрували тут деякі міркування з приводу того, яким є сучасний погляд на когнітивні реакції робітничого класу на насильство. При цьому ми виходили з дослідницької необхідності акцентувати увагу на тому, на чому наголошував сам Сорель, і на тих моментах, які він не враховував. Сорель акцентував увагу на вагомості героїчного міфу і зовсім не вдавався у психологічні деталі цієї міфотворчості. За Сорелем, загальний страйк є міфом, який поєднує у собі сутність соціалізму та образи, які викликають почуття боротьби пролетаріату проти сучасного суспільства (Сорель, 2013, с. 129). Він каже, що страйки породжують шляхетні та глибокі почуття у пролетаріаті, які стають ще сильнішими, коли вони об'єднуються в загальну картину (Сорель, 2013, с. 129). Ні про яке моральне пригнічення у Сореля мови і не було. Сорель каже, що героїчний міф висвітлює у пам'яті найяскравіші спогади про минулі конфлікти. Навпаки, Сорель каже, що героїчний міф висвітлює у пам'яті найяскравіші спогади про минулі конфлікти. В результаті ми отримуємо інтуїтивне і ясне уявлення про соціалізм, яке неможливо передати словами, але усвідомлюємо його повною мірою (Сорель, 2013, с. 129).

Сорель стверджує, що «політичні» соціалісти виступають проти ідеї загального страйку, оскільки він може заволодіти свідомістю робітників, загрожувати парламентській владі та потенційно підірвати компроміс між політичними партіями (Сорель, 2013, с. 130). Натомість для таких соціалістів вигідно підтримувати утопічні бачення серед виборців, тому що їм потрібно вселяти якомога більше надії на перемогу на виборах (Сорель, 2013, с. 130).

Тоді виникає питання: як же механізм насильства працює на політичній арені? В'ячеслав Циба у своїй статті «Небезглузда жорстокість: логіка насильства в громадянських війнах» (Циба, 2021) згадує теорію насильства Статіса Каліваса. Калівас стверджує, що насильство є внутрішнім явищем і залежить від комбінації факторів, які дозволяють невеликим групам і навіть окремим особам впливати на політичну ситуацію та воюючі сторони. Незважаючи на те, що політичні сили

вважають, що вони можуть контролювати конфлікти, насправді вони стають однією з боків конфлікту, втягуючись все більше в нього. Механізм насильства є одним з ключових елементів сучасних конфліктів і війн. У Сореля ми можемо знайти своєрідне «творче передбачення» теорії Каліваса, оскільки він зазначав, що політики вимовляють палкі промови, прагнучи переконати слухачів забути про загальний страйк (Сорель, 2013, с. 130). «Політичні» соціалісти стають однією зі сторін конфлікту, намагаючись протидіяти загальному страйку, що демонструє значення цієї ідеї.

Взагалі можна проаналізувати моральність насильства проти пролетаріату з різних етичних перспектив.

Наприклад, утилітаризм стверджував би, що насильство проти пролетаріату є аморальним, тому що воно завдає шкоди та страждань великій кількості людей. З іншого боку, деонтологічна етика може стверджувати, що насильство проти пролетаріату може бути моральним, якщо воно є засобом для реалізації справедливої мети, наприклад, досягнення прав робітників і покращення якості їхнього життя. Незалежно від етичної основи, що використовується, насильство проти пролетаріату є порушенням основних прав людини, що закладає систему гноблення та експлуатації, яка позбавляє робітників їхньої гідності та незалежності. Така форма структурного насильства вбудована в економічні та політичні системи, що керують нашим суспільством. Тому, накопичення гніву та образи на систему, невдоволення нею може проявлятися в різних формах: від протестів і страйків до повномасштабних революцій і навіть громадянських війн.

З боку Сореля лунала критика щодо припущення демократів, що прикладами вищого героїзму є переважно найбідніші люди, оскільки, на їхню думку, чим нижче людина знаходиться на соціальній драбині, тим більше в ній природою закладено чеснот (Сорель, 2013, стр. 208). Сорель це пояснював інакше. Він казав, що піднесення народжується в боротьбі. Це може відбуватися тому, що битва, до якої залучені робітники, є вкрай важливою та напруженою, і від цього залежить їхня доля.

Міфічне бачення катастрофічного загального страйку вселило в окремих робітників почуття піднесеного, таким чином перетворивши буденну страйкову діяльність на епічну боротьбу проти капіталізму (Antliff, Georges Sorel and the Anti-Enlightenment: Art, Ideology, Politics, 2005, p. 307). В той же час вищі класи за умов революції часто опиняються у несприятливому становищі, оскільки вони є силою, яка протистоїть революціонерам, і часто вони не можуть вистояти перед їхнім натиском (Сорель, 2013, с. 208). Тому представники вищих класів можуть відчувати поразку, вважаючи її образливою.

Сорель зазначає, що соціалістам заважали ретельно вивчати етичні проблеми їхні демократичні упередження та політичні амбіції. Вони перешкоджали їм приділяти достатньо уваги питанням моралі, оскільки їхні носії скоріше спрямовували свої зусилля на здобуття місць у політичних зборах (Сорель, 2013, с. 217). Більше того, соціалізм, який пропагує звільнення всього світу від сучасних проблем через класову боротьбу, завдячує саме насильству тим, що воно сприяє збереженню його «високих моральних доблестей» (Сорель, 2013, с. 244).

Безсумнівно, насильство над пролетаріатом є моральною проблемою. Для того, щоб наблизитись до її вирішення, необхідно спільними зусиллями створити суспільство, яке поважає гідність і незалежність усіх людей незалежно від їхньої класової приналежності або економічного становища. Це можна зробити через застосування різних методів, таких як розширення прав працівників чи встановлення справедливих трудових стандартів, зафіксованих у корпоративних угодах і трудових кодексах. Втім сьогодні ми все частіше бачимо актуалізацію цілком протилежних трендів, що, можливо, свідчить про неспроможність нинішньої економічної системи відповісти на нові виклики силами неї самої.

Можна підсумувати, що Сорель у своїй програмі виступав за героїчний, моральний загальний страйк як засіб досягнення соціальних змін і створення суспільства вільних виробників. Проте ми сумніваємося чи може цей підхід бути ефективним у сучасному світі, де класовий поділ не такий чіткий, як за часів Сореля.

Ми припускаємо, що програма Сореля може бути обмежена її фокусом на традиційному класовому розподілі між буржуазією та пролетаріатом. Оцінювати перспективність такого ідейного напрямку потрібно з урахуванням сучасного соціально-політичного контексту. Сьогодні поділ на багатих і бідних є більш складним, і це «розмивання класів» може ускладнити досягнення значних соціальних змін через загальний страйк.

З іншого боку, роблячи цей узагальнюючий для цього етапу дослідження висновок, не варто забувати глибоку думку самого Сореля. У «Розмислах...» він, зокрема, спеціально наголошує, на тому, що навіть в його часи класи вже не визначаються лише «за місцем їхніх представників у капіталістичному виробництві» – «має місце повернення до попереднього розподілу на багаті й бідні групи» (Сорель, 2013, с. 162). Тож варто тут лише поаплодувати соціальній інтуїції французького філософа, на тлі якої його ідеї набувають зовсім іншого забарвлення та актуальності. Це і є, на наш погляд, гарним стимулом до того, щоб знову повернутися до їхнього уважного аналізу. Саме такому аналізу і присвячено нашу дипломну роботу.

РОЗДІЛ III. РОЛЬ НАСИЛЬСТВА У ФУНКЦІОНУВАННІ КУЛЬТУРНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

III.1. ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ І НАСИЛЬСТВО: ПРОСТІР ВЗАЄМОДІЇ

Тепер, коли ми з'ясували основні складники, з яких народжується та якими обґрунтовується феномен насильства, за Сорелем: власне онтологічний вимір самого насильства та його моральне виправдання у зв'язку з героїчним міфом про загальний страйк – ми можемо перейти до питання, як застосовувати інтерпретацію цього феномену до системи інститутів культури та політики. В цьому підрозділі ми, зокрема, сфокусуємося на тому, як впливає насильство на сфери інститутів культури та як вони взаємодіють.

Ми розпочемо цей підрозділ зі згадки про Фрейда, адже у ХХ столітті він є тією постаттю, яка підтвердила здогадки Сореля про те, що ірраціональне можна вивчати раціонально (Сорель, 2013, с. 24). Сорель мав прагнення доходити до найскладніших і найсуперечливіших аспектів людської поведінки, які, у свою чергу, Фрейд доволі влучно обґрунтовував. Тож наведемо тут одну цитату з праці Зигмунда Фрейда «Майбутнє однієї ілюзії»: «Люди... відповідальні за те, що інститути культури можуть підтримуватися лише певною мірою насильства, а саме люди, по-перше, не мають спонтанної любові до праці і, по-друге, докази розуму безсилі проти їхніх пристрастей» (Фрейд, 1990, с. 97).

Фрейд стверджує: не дивно, що маси людей не відповідають потрібній якості, оскільки жодна культура не створила такого порядку, який формував би людину з належними світобаченням з самого дитинства. Цитуємо: «З усвідомленням того, що будь-яка культура базується на примусі і на відмові від потягів, а тому неминуче викликає опір з боку об'єктів своїх імперативів, стало ясно, що самі блага, засоби їхнього отримання та порядок їхнього розподілу не можуть бути головним чи єдиним змістом культури. Бо їм загрожує бунт та руйнівна пристрасть учасників

культури» (Фрейд, 1990, с. 99).

Чи дійсно інститути культури, під якими ми надалі розумітимемо релігію, можуть повноцінно функціонувати лише, як зазначав Фрейд, завдяки певній мірі насильства, яке вживається, щоб забезпечити дотримання правил і норм, які підтримують ці інститути? Ми спробуємо визначити це на прикладі діяльності та текстів Сореля.

Після 1909 року план Сореля щодо соціальної революції зазнав радикальних змін. Це сталося, як зауважує М. Антліфф у праці «Жорж Сорель і антипросвітництво: мистецтво, ідеологія, політика», через послаблення страйкової діяльності та початку діалогу між синдикалістами та парламентськими соціалістами (Antliff, 2005, р. 311). Щоб знайти союзників у боротьбі проти парламентської системи, Сорель та його послідовники з огляду на зазначені обставини звернулися до прихильників войовничого католицизму. У цьому процесі вони поєднали свою ідеологічну доктрину з теорією культури та використовували поняття класицизму та релігійної естетики як захист від парламентської республіки та її союзників у сфері культури (Antliff, 2005, р. 311).

У своїх «Розмислах щодо насилля» Сорель пов'язав релігійну віру з революційною свідомістю. Він вважав, підкреслює М. Антліфф, що християни, як і революціонери, можуть оволодіти «піднесеністю», якщо вони мотивовані «чітко визначеними міфами» у своїй боротьбі проти сил аморальності (Antliff, 2005, р. 311). Інакше кажучи, після 1909 року послідовники Сореля політизували християнство, заявляючи, що битва між світськими республіканцями та католицькими супротивниками — це конфронтація декадентських та регенеративних сил у французькому суспільстві (Antliff, 2005, р. 311).

Після того як католики об'єдналися з політичною організацією «Французька дія» як барикадою проти демократичного наступу, міф про католицьку Францію, очищену від деструктивного раціоналізму почали підтримувати сили опору (Antliff, 2005, р. 311). Сорель на прикладі п'єси Поля Клоделя «L'Otage» («Заручник»)

порівнював тему драми про містичну трансцендентність через земні страждання з центральною роллю, яку відіграє герой у грецькому міфі (Antliff, 2005, p. 311). Клоделеві театральні постановки були відтворені за «міфологічними» п'єсами давньогрецької епохи, і Сорель порівнював героїчну жертву, прославлену в «Прометей» Есхіла, з тією, яку можна знайти в «релігійних трагедіях» Клоделя (Antliff, 2005, p. 314).

Для католицьких союзників Сореля особливо привабливим було заступництво через страждання, оскільки вважалося, що добрі християни можуть спокутувати гріхи інших через власне страдництво, наслідуючи жертву Христа від імені всього людства (Antliff, 2005, p. 311). Порівняння Сорелем релігійної віри зі свідомістю робітничого класу свідчило про його надію на те, що християнство, як і синдикалізм, може стати опорою відродження проти аморального світу (Antliff, 2005, p. 311).

Упевненість Сореля в тому, що католицькі міфи можуть зіграти регенеруючу роль у французькому суспільстві, свідчить про важливість релігії в історії та культурі країни. Крім того, його порівняння релігійної віри зі свідомістю робітничого класу підкреслює потенціал релігії як потужної сили в боротьбі проти морального занепаду в світі.

Однак твердження про те, що союз католиків з антидемократичним рухом «Французької дії» на початку ХХ століття перешкоджає демократичним досягненням, викликає певне занепокоєння. Демократичні цінності є невід'ємною частиною сучасного суспільства, і їх слід підтримувати, а будь-який рух, який намагається підірвати їх, має розглядатися критично. Загалом, зближення католиків і антидемократичного руху у Франції є цікавою подією, яка підкреслює потенційну силу релігії в суспільстві.

Ми звернулись до філософського спадку, політичного і публіцистичного досвіду Сореля для розуміння понять культури і насильства, в контексті їхньої взаємодії. Діяльність Сореля демонструє, що інститути культури можна зміцнити за

допомогою насильства, щоб забезпечити дотримання норм і правил, які вони ж підтримують, особливо під час соціальних потрясінь. Міфологія Сореля значно вплинула на організацію релігійного життя католиків початку ХХ століття у Франції, адже вони були залучені до громадсько-політичних ініціатив. Аналізуючи «Розмисли» Сореля, ми бачимо, що насилля є засобом спасіння «сучасного світу» від позірною «суспільного миру» парламентського капіталізму, а також набуття новим світом «моральних доблестей» на підставі реалізації героїчного міфу «загального страйку».

III.2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І НАСИЛЬСТВО: АНАРХО-СИНДИКАЛІЗМ Ж. СОРЕЛЯ І «НАСИЛЬНИЦЬКИЙ КОНТЕКСТ» СОЦІАЛЬНО- ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Особливого значення у світлі обговорення питання сучасних політичних традицій набуває праця Ганни Арендт «Витоки тоталітаризму».

Згідно з думкою Арендт, тоталітарна політична теорія з'явилася лише після створення «масового суспільства», яке сформувалося після війни. Хоча Арендт мала такі припущення, багато інших соціальних теоретиків також були занепокоєні наслідками участі мас у великих національних питаннях для державних утворень. Серед них: Жорж Сорель і Гюстав Лебон, які встановили, що існує вагомий взаємозв'язок між пролетарськими масами та політичними рухами (Nye, 1973, p. 411).

Жоржа Сореля і Гюстава Лебона часто сприймали негативно як «бунтівників проти позитивізму» або «ідеалістичних реакціонерів проти науки», тому що між ними виявили важливий інтелектуальний зв'язок, котрий має вирішальне значення для розуміння того, як авторитарна політична традиція двадцятого століття використовувала ідеї, почерпнуті з соціальної думки та соціальних наук (Nye, 1973, p. 412). Цей зв'язок був важливим для політичної еліти Третьої республіки, яка була відчужена ентузіазмом щодо демократії та політичного спадку Революції. Вивчення

їхніх праць допоможе зрозуміти, яким чином принципи чи ідеї можуть бути трансформовані в ефективні дії, засновані на теоріях групових дій та масової поведінки.

Сореля часто визначають як анархо-синдикаліста, але це є недостатньо точним в аспекті того, що його мислення було дуже гнучким, і його погляди на синдикалізм з часом змінювалися, перетворюючись з початкової підтримки на критику (Jackson & Carter, 2014, p. 838). Сорель бачив, що робітничий рух стає все більш бюрократичним, і що профспілки втрачають свій революційний потенціал. Він визнав обмеженість традиційної синдикалістської стратегії загального страйку в умовах державних репресій і почав досліджувати інші форми прямих дій, які могли б бути ефективнішими в киданні виклику системі.

Критика Сорелем бюрократичних тенденцій робітничого руху актуальна й сьогодні, оскільки багато профспілок і профспілкових організацій дедалі більше прив'язувалися до основних політичних партій і втратили свою радикальну перевагу. Сорель також визнав обмеження загального страйку як тактики для здійснення соціальних змін. Він почав дистанціюватися від синдикалізму та розвивати більш індивідуалістичну та антидемократичну позицію. Цю тенденцію ми висвітлили в попередньому підрозділі, коли описували прихильність Сореля до войовничого католицизму після 1909 року. На додаток до цього, Майзель писав: «Якщо він і (Сорель) ненавидів демократію, то тільки тому що вона, на його думку, прагнула зіпсувати працівника, піднявши його рівень «буржуазної лінії», який Сорель ненавидів» (Meisel, 1950, p. 27).

Таким чином, розуміння Сореля може бути складним для людей сьогодні, і деякі з його ідей можуть бути актуальними тільки для того часу, коли вони були сформульовані. У Франції кінця 19-го початку 20-го століття більшість промисловості складалася з дрібних виробників, тому концепція синдикалізму була актуальною. Однак ближче до першої половини 20-го століття відбулася технологізація виробництва, і як результат, потреба в синдикалізмі почали спадати.

Джеймс Майзель із цього приводу в статті «Передчасний фашист? Сорель і Муссоліні» зазначає: «Коли Сорель помер, дуче фашистської Італії проголосив його своїм видатним наставником, хоча Сорель ніколи публічно не підтримував Муссоліні» (Meisel, 1950, с. 14). Тому, розмірковуючи над питанням, чи був Сорель фашистом, ми повинні розуміти, що його тексти сприймаються читачами по-різному. Ліві і праві мислителі мали розбіжності щодо того, до якого політичного крила належить сам Сорель.

Знову звернімося до Ханни Арендт: «Муссоліні був, мабуть, першим партійним лідером, хто свідомо відкинув формальну програму та замінив її натхненним вождизмом та дією як такою. За цим стояло переконання, що реальність самого моменту, що переживається, – головний елемент натхнення, пориву, який тільки гальмувала б партійна програма. Філософію італійського фашизму, напевно, краще висловив «актуалізм» Джентіле, аніж «міфи» Сореля.» (Арендт, 1996, с. 432) Також Арендт стверджує: «Істинна ціль фашизму зводилася лише до захоплення влади і встановлення в країні міцного правління фашистської “еліти”» (Арендт, 1996, с. 432).

Виходячи з наведених цитат, ми бачимо, що машина насильства, яку славив фашизм, ідейно не збігалася з поняттям насильства та її моральної складової в Сореля. Філософія міфу Сореля була менш актуальною для італійського фашизму, ніж це їй приписують. Хоча наголос Сореля на важливості міфу для соціальних перетворень імовірного майбуття був важливим для багатьох інших соціалістичних і революційних рухів (чому б зовсім не здивувався Платон чи Плотін, для яких міф на відміну від логосу був саме своєрідним інструментом пізнання у світі ймовірності), він був менш важливим для прагматичного та дієвого підходу італійського фашизму.

В той же час Юліус Евола, наприклад, стверджував, що екзистенційно фашизм мав незалежний революційний характер: «Саме колишні фронтовики виростили фашизм. Не бажаючи повертатися до «нормального» життя, вони змінили ідеологічну полярність, змістившись у бік «правих», до ідеалу ієрархічної держави та

«нації воїнів», позбавляючись соціалістичних і повстанських (якщо не республіканських) тенденцій попереднього періоду» (Евола, 2005, стр. 19). Таким чином, Евола називає головною заслугою фашизму його здатність відродити ідею держави в Італії та створити сприятливу ситуацію для утвердження впливового уряду на засадах авторитету та верховної влади. Це демонструється як позитивний «прорив» фашизму, який, розвиваючись, поступово відмовлявся від деяких з його первинних компонентів, таких як революційна войовничість, вузько націоналістична спрямованість та синдикалізм у стилі Сореля (Евола, 2005, с. 19).

Погляди самого Беніто Муссоліні на Сореля не були постійними.

У фашизмі одночасно утворювався як і опір вченню Сореля, так з'являлись його прихильники. Ідеї Сореля пустили коріння в різноманітних політичних та інтелектуальних течіях подібній фашизму орієнтації. Взагалі не можна заперечувати факт того, що сорелізм фігурував у витоках фашизму.

Треба зазначити, що вже наприкінці 19-го століття Сорель активно долучався до італійської інтелектуальної та політичної арени. «Майже з самого початку, – зауважує з цього приводу Дж. Рот, – його привабила італійська традиція політичного реалізму та наголос на психології політики» (Roth, 1967, р. 31). «Італія, – писав Сорель, – була вихователькою Європи: вона могла б знову взяти на себе цю роль» (Roth, 1967, р. 32). Нагадаємо також, що саме в Римі з'явилась перша публікація «Розмислів щодо насилля».

Сам Сорель, натомість, мав дві інтелектуальні установки: як партизан пролетаріату, якому, сказати б, «на виході» не була потрібна держава, і як дослідник історичних сил, здатний сприймати будь-які ознаки морального відродження в Європі, навіть якщо воно прийме форми націоналізму та правління сильної людини (Meisel, 1950, с. 14). Він гадав, що ці установки можна поєднати, якби робітничий клас зміг досягти справжніх успіхів у процесі морального відродження. Якщо робітничий клас прогресує у цьому процесі, то самодержцю можна буде пробачити використання навіть посилення старих прийомів і правління (Meisel, 1950, с. 14).

Муссоліні був націоналістом і сильним правителем, що задовольняло одну з установок Сореля, але його влада була заснована на державі, що суперечило іншій установці (Meisel, 1950, с. 15).

Майзель каже, що шляхи Сореля та Муссоліні розійшлися близько 1910 року, коли Сорель розчарувався у французькому синдикалізмі та шукав інших союзників. Сорель намагався використати нову соціальну течію для своєї революційної мети, в той час як Муссоліні чекав Першої світової війни, щоб заново заявити про націю (Meisel, 1950, с. 15). В Італії зближення між синдикалістськими та націоналістичними групами відбулося в ще більших масштабах, ніж у Франції, оскільки люди були соціально незадоволенішими, а режим був слабшим.

Сорель насправді не був готовий до фашизму, адже його розуміння можливої італійської революції розвивалося в іншому напрямку, ніж у Муссоліні (Meisel, 1950, с. 16). Сорель розглядав нове явище фашизму як шанс для робітничого класу знову здобути ініціативу в класовій боротьбі та повстати проти придушення мас (Meisel, 1950, с. 22).

На завершення зазначимо, що програму Сореля не можна повністю ототожнювати з фашизмом, хоч вона і мала вплив на його формування. Майзель підкреслював: «Сорель сьогодні, ймовірно, назвав би фашизм спотвореною формою масової демократії» (Meisel, 1950, р. 26). Філософ змінив свою концепцію класового насильства, додавши конкретний національний елемент, щоб вийти на новий рівень розуміння явища фашизму (Meisel, 1950, р. 26). Сорель чітко розрізняв революцію промислового пролетаріату і нескінченне повстання бідних мас, яке фашизм і провокував. Останнє більше схоже на карикатурну версію його героїчного міфу. Тож, ідея соціальної єдності, яка так приваблювала Сореля, не поєднувалася з псевдореволюційним націоналізмом Муссоліні.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи і підсумовуючи наше дипломне дослідження, ми можемо констатувати: значення праці Сореля «Розмисли щодо насилля» сприяло глибшому розумінню складності та нюансів феномену насильства в європейській культурі, соціальному житті та суспільній думці. Разом із цим неможливо не відмітити гнучкість інтелектуальної позиції Сореля. Його соціальна філософія враховує роль насильства як рушійної сили у соціально-політичних процесах та революційних рухах. Таким чином, це відкриває можливості для інших дослідників для опрацювання та вивчення внутрішніх процесів революції та глобальних соціальних змін і рухів, спираючись на творчу спадщину Сореля.

Своєю чергою, наше дослідження в контексті попередньо сформульованих мети і завдань дозволяє зробити такі висновки:

- 1) «Розмисли щодо насилля» були вписані в інтелектуальний контекст своєї епохи, а сам їхній автор наслідував ідеям Д. Віко, А. Бергсона, Г. Лебона. Творчо розвиваючи їх з урахуванням стану робітничого руху та політичної еліти у сучасному йому французькому суспільстві, Сорель у своєму творі мав на меті показати як насилля може стати революційним засобом для досягнення соціальної справедливості.
- 2) Здійснене дослідження дозволило докладно проаналізувати феномен насильства, який розглядався Сорелем як опір силі, яка провокує здійснення соціальних змін і подолання стійкості старих догматів. Сорель відзначав важливість насильства для опозиції та бунту, в той час як держава використовувала силу задля встановлення соціального порядку.
- 3) Ми окреслили методологію Сореля, яка полягає у важливості історії для розуміння складних політичних та соціальних практик, що формують суспільство, він використовував у своїх дослідженнях філософський та історичний аналіз соціальних та політичних явищ свого часу.

- 4) Нам вдалось уточнити онтологічне значення насильства, яке постає як розгортання загального страйку, де завдяки міфу, пролетаріат має підстави звернутися активних до дій та бунту. Сорель вважав міф важливим елементом суспільного життя, який допомагає людям розуміти свої вчинки та участь в соціальних процесах.
- 5) Здійснене дослідження дало підстави вважати, що за Сорелем, героїчний міф є важливим елементом у формуванні моралі. Філософ підкреслював значення прикладу героїзму пролетаріату, який прагне повної емансипації через загальний страйк. З цього можна зрозуміти, що Сорель підтримував ідею, що героїчний міф може мати позитивний вплив на мораль та розвиток суспільства.
- 6) Ми визначили, що моральні виміри жорстокості, в інтерпретації Сореля, послаблюються на фоні почуття «піднесеності», яке індивід переживає в боротьбі. Сорель підтримував героїзм робітничого класу в протистоянні з капіталізмом. Тож, ми гадаємо, що він вбачав моральність загального страйку в можливому досягненні соціальних змін.
- 7) Роль насильства в інститутах культури, під якими ми розуміли релігійну сферу, може бути використана для їх зміцнення з метою забезпечення дотримання суспільних норм, які вони підтримують, особливо під час соціально-політичних потрясінь.
- 8) Ми виявили реальний «насильницький контекст» у соціально-політичних рухах ХХ століття, на формування яких вплинула міфологія Сореля.

В цілому проведене дипломне дослідження та отримані в ньому дослідницькі результати дозволяють констатувати, що автору вдалося в цілому досягнути поставленої ним мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Арендт Х. (1996). Истоки тоталитаризма. (И. В. Борисова, Ю. А. Кимелев, А. Д. Ковалев, Ю. Б. Мишкенене, Л. А. Седов, Перев.). ЦентрКом.

Иригуайан М.Ф. (2005). Моральные домогательства. Скрытое насилие в повседневности. У-Фактория.

Лебон Г. (2008). Психология народов и масс. (И. Владимирова, Перев.). Терра.

Маркс, К. (1949). К критике политической экономии. Политиздат.

Сорель, Ж. (2013). Размышления о насилии. (Б. Скуратов, Перев.) Фаланстер.

Уэллс, Г. (1955). Прагматизм - философия империализма.

Фрейд З. (1990) Будущее одной иллюзии. Сумерки богов / ред. А. А. Яковлева. Политиздат.

Циба В. (2021). Небезглузда жорстокість: логіка насильства в громадянських війнах.

<https://commons.com.ua/uk/nebezgluzda-zhorstokist-logika-nasilstva-v-gromadyanskih-vijnah/>

Эвола Ю. (2005). Фашизм: критика справа. (В.В. Ванюшкина, Перев.). Реванш.

Antliff M. (2005). Georges Sorel and the Anti-Enlightenment: Art, Ideology, Politics. *Studies in the History of Art*, 306-322.

Antliff M. (2011). Bad Anarchism: Aestheticized Mythmaking and the Legacy of Georges Sorel. *Anarchist Developments in Cultural Studies*.

Brandom E. (2017). Violence in Translation: Georges Sorel, Liberalism, and Totalitarianism from Weimar to Woodstock. *History of Political Thought*, 38(4), 733-763.

Brandom E., & T. Giordani. (2019). *George Sorel's Study on Vico: Translation, Edition, and Introduction*. Brill.

Coady C. A. J. (1985). The Morality of Terrorism. *Philosophy*, 60(231), 47-69.

Horowitz, I.L. (1961) *Radicalism and the revolt against reason*. London: Routledge and Kegan Paul.

Howe, W. Strauss & N. (1991) *Generations The History Of America's Future, 1584 To 2069*. William Morrow Paperbacks.

Jackson, N., & Carter, P. (2014). No struggle, no emancipation: Georges Sorel and his relevance for critical organisation studies. *Ephemere*, 14(4), 835–857.

J. Jennings. (1990). *Syndicalism in France: A Study of Ideas*. Palgrave Macmillan London.

Meisel, J. H. (1950). A Premature Fascist? Sorel and Mussolini. *The Western Political Quarterly*, 3(1), 14-27.

Meisel, J. H. (1951). *The genesis of Georges Sorel: An account of his formative period followed by a study of his influence*. George Wahr Publishing Company.

Mosley N. (1976). *Julian Grenfell*. Persephone Books.

Nye R.A. (1973). Two Paths to a Psychology of Social Action: Gustave LeBon and Georges Sorel. *The Journal of Modern History*, 45(3), 411-438.

Roth J. (1967). The Roots of Italian Fascism: Sorel and Sorelismo. *The Journal of Modern History*, 39(1), 30-45.

Rouanet S. P. (1964). Irrationalism and Myth in Georges Sorel. *The Review of Politics*, 26(1), 45-69.

Shils, E.A. (1961 [1950]) 'Introduction', in G. Sorel, *Reflections on violence*, trans. T.E. Hulme and J. Roth. New York, NY: Collier.

Sorel, G. (1910). *Réflexions sur la violence*. Paris. Marcel Rivière

Sorel G. (1999). *Reflections on violence*. Cambridge University Press.

Sternhell Z. (1995). *The Birth of Fascist Ideology*. Princeton University Press.